

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA TOPONIMLAR SEMANTIKASI VA MILLIY TAFAKKUR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.069>

Sayfieva Shakhlo Azamatovna
sayfiyevashakhlo@gmail.com

Kimyo International University in Tashkent

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek adabiyotida toponimlarning semantik xususiyatlari hamda milliy tafakkurni ifodalashdagi o'rnini tadqiq etildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ingliz adabiyotida toponimlar asosan ijtimoiy muhit, industrial sivilizatsiya va psixologik holatni ifodalasa, o'zbek adabiyotida ular vatan, ma'naviyat, milliy qadriyat va tarixiy xotira bilan bog'liq ma'nolarni anglatadi. Tadqiqot toponimlarning milliy mentalitetni ifodalashda muhim vosita ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: toponim, semantika, milliy tafakkur, lingvokulturologiya, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, milliy identiklik

SEMANTICS OF TOPONYMS AND NATIONAL THOUGHT IN ENGLISH AND UZBEKISTAN LITERATURE

Sayfieva Shakhlo Azamatovna
sayfiyevashakhlo@gmail.com

Kimyo International University in Tashkent

Abstract: This article investigates the semantic features of toponyms in English and Uzbek literature and their role in expressing national mentality. The findings revealed that in English literature, toponyms mainly reflect social environment, industrial civilization, and psychological condition, whereas in Uzbek literature they are associated with homeland, spirituality, national values, and historical memory. The study confirms that toponyms serve as an important means of expressing national mentality.

Keywords: toponym, semantics, national mentality, linguoculturology, English literature, Uzbek literature, national identity

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligida til va madaniyat munosabatlarini o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Milliy tafakkurni ifodalovchi til birliklari ichida toponimlar alohida ahamiyat kasb etadi. Geografik nomlar xalq

tarixi, madaniyati, urf-odatlar va milliy dunyoqarashi haqida muhim ma'lumot saqlaydi.

Wilhelm von Humboldt til millatning ichki ruhiy dunyosi va tafakkurini ifodalashini ta'kidlagan [1, 63]. Shuningdek, Edward Sapir til insonning madaniy tajribasini shakllantirishini qayd etgan [2, 69].

Badiiy adabiyotda toponimlar nafaqat makonni belgilash vazifasini bajaradi, balki estetik, ramziy va emotsional funksiyalarni ham amalga oshiradi. Ingliz adabiyotida shahar va hudud nomlari ko'proq ijtimoiy tengsizlik, industrialashuv va inson psixologiyasi bilan bog'liq holda tasvirlansa, o'zbek adabiyotida toponimlar vatan, milliy qadriyat va tarixiy xotira ramzi sifatida qo'llaniladi.

Maqolaning maqsadi - ingliz va o'zbek adabiyotida toponimlar semantikasi hamda ularning milliy tafakkurni ifodalashdagi rolini tahlil qilish.

Adabiyotlar tahlili. Toponimlar va milliy madaniyat munosabatlari ko'plab olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Wilhelm von Humboldt tilni millat tafakkurining asosiy ifodasi sifatida baholab, har bir xalqning dunyoni idrok etishi uning til tizimi orqali shakllanishini ta'kidlagan [1, 66]. Uning qarashlariga ko'ra, til faqat aloqa vositasi emas, balki milliy ruh va madaniy ongning bevosita ifodasidir. Edward Sapir esa til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab, geografik nomlar xalqning tarixiy tajribasi va ijtimoiy xotirasi bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatgan [2, 71]. Uning fikricha, toponimlar jamiyatning madaniy modeli va tafakkur tizimini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklardir. Anna Wierzbicka til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlarini tadqiq qilib, har bir so'zning ichida madaniy semantika yashiringanini va bu semantika millatning o'ziga xos dunyoqarashini ifodalashini ta'kidlaydi [3, 144]. Shu nuqtayi nazardan, toponimlar ham faqat nom emas, balki madaniy kod sifatida qaralishi lozim.

O'zbek tilshunosligida ham toponimlar milliy madaniyat, tarixiy xotira va etnografik jarayonlar bilan bog'liq holda o'rganilgan [4, 93]. Xususan, ular xalqning qadimiy yashash hududlari, tarixiy voqealar va madaniy rivojlanish bosqichlarini aks ettiruvchi muhim manba sifatida qaraladi. Bundan tashqari, toponimlar o'zbek xalqining mentaliteti va ma'naviy qadriyatlarini ifodalovchi lingvomadaniy birlik sifatida ham talqin etiladi. Ularning semantik qatlamlari orqali milliy tarix va madaniy identiklikni tiklash imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek, toponimlar til tizimida barqaror leksik qatlam sifatida saqlanib, avloddan-avlodga madaniy xotirani uzatish vazifasini bajaradi. Shu sababli, o'zbek tilshunosligida toponimlarni o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy-tarixiy ahamiyatga ham ega hisoblanadi.

Metodologiya. Toponimlar badiiy matnda nafaqat geografik nom, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy madaniyati va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik sifatida tahlil qilindi. Tadqiqotda qiyosiy, semantik va lingvokulturologik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

qiyosiy tahlil, semantik tahlil, kontekstual tahlil, lingvokulturologik tahlil.

Tadqiqot materiali sifatida Charles Dickens, Emily Brontë, J. R. R. Tolkien, Abdulla Qodiriy kabi mualliflar asarlari tanlandi.

Natijalar. Tahlil natijalari ingliz va o'zbek adabiyotida toponimlar muhim lingvomadaniy vazifalarni bajarishini ko'rsatdi.

1-jadval. Ingliz va o'zbek adabiyotida toponimlar funksiyalarining qiyosiy tahlili

Funksiyalar	Ingliz adabiyoti	O'zbek adabiyoti
Geografik makonni ifodalash	+	+
Ijtimoiy muhitni tasvirlash	+++	+
Milliy qadriyatlarni ifodalash	+	+++
Tarixiy xotirani saqlash	++	+++
Psixologik holatni ochib berish	+++	++
Vatan timsolini yaratish	+	+++

Ingliz adabiyotida toponimlar semantikasi. Charles Dickens asarlarida London shahri industrial jamiyat va ijtimoiy tengsizlik ramzi sifatida namoyon bo'ladi [5, 138]. Oliver Twist romanida London ham taraqqiyot markazi, ham qashshoqlik manbai sifatida tasvirlangan.

Wuthering Heights asarida Yorkshire tabiati insonning ichki ruhiy holati bilan uyg'unlashtiriladi [6, 82]. Bu yerda toponim psixologik va estetik vazifani bajaradi. J. R. R. Tolkien asarlarida esa badiiy toponimlar alohida ramziy ma'noga ega. Masalan, Mordor yovuzlikni, Shire esa tinchlik va an'anaviy hayotni anglatadi [7, 214].

O'zbek adabiyotida toponimlar semantikasi. O'tkan kunlar romanida Abdulla Qodiriy Toshkent, Qo'qon va Marg'ilon toponimlari orqali XIX asr o'zbek jamiyati va milliy muhitini tasvirlaydi [8, 102].

Ushbu toponimlar milliy qadriyatlar, tarixiy muhit, urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. Oybek asarlarida Samarqand va Buxoro milliy g'urur va madaniy meros timsoli sifatida talqin qilinadi [9, 162].

2-jadval. Toponimlarning milliy tafakkurni ifodalash xususiyatlari

Toponim	Adabiyot	Semantik ma'no
<i>London</i>	Ingliz	Industrial sivilizatsiya, ijtimoiy ziddiyat
<i>Yorkshire</i>	Ingliz	Erkinlik, psixologik muhit
<i>Mordor</i>	Ingliz	Yovuzlik va vayronagarchilik
<i>Toshkent</i>	O'zbek	Milliy muhit va tarix
<i>Samarqand</i>	O'zbek	Madaniy meros
<i>Buxoro</i>	O'zbek	Ma'naviyat va milliy xotira

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, toponimlar badiiy matnda nafaqat geografik birlik sifatida, balki milliy tafakkur, madaniy xotira va

dunyoqarashni ifodalovchi muhim lingvokognitiv vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek adabiyoti materiallari asosida olib borilgan tahlil toponimlarning semantik yuklamasi har ikki adabiy an'anada turlicha shakllanganini ko'rsatadi.

Ingliz adabiyotida toponimlar asosan quyidagi ma'nolarni ifodalaydi: ijtimoiy muhit, industrial taraqqiyot va inson psixologiyasi. Bu holat, ayniqsa, shahar toponimlari orqali yaqqol ko'rinadi. Masalan, London yoki boshqa yirik shahar nomlari ko'pincha jamiyatdagi sinfiy tafovut, urbanizatsiya jarayonlari va insonning ichki ruhiy kechinmalari bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Bunday yondashuv ingliz adabiyotida realistlik va ijtimoiy-tanqidiy tendensiyalarning kuchli ekanligini ko'rsatadi [5, 145]. Shuningdek, ingliz adabiyotida toponimlar ko'pincha individual tajriba va psixologik makon bilan uyg'unlashib, badiiy obrazning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi. O'zbek adabiyotida esa toponimlar ko'proq milliy ruh, vatan tuyg'usi va tarixiy xotira bilan bog'liq holda qo'llaniladi. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Qo'qon kabi real tarixiy joy nomlari nafaqat geografik makon, balki milliy identiklik va madaniy davomiylik ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Bu toponimlar orqali yozuvchilar xalqning o'tmishi, urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlarini badiiy tarzda ifodalaydi [4, 96]. Shu jihatdan o'zbek adabiyotida toponimlar ko'proq kollektiv xotira va milliy birlikni mustahkamlovchi semiotik belgi sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, toponimlarning semantik yuklamasi faqat makon bildiruvchi birlik sifatida emas, balki ideologik, madaniy va estetik funksiyalarni ham bajarishi aniqlandi. Bu esa toponimlarni lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, toponimlar milliy tafakkur modelini shakllantiruvchi muhim lingvistik birliklardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek adabiyotida toponimlar chuqur semantik va madaniy mazmunga ega ekanligini tasdiqladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz adabiyotida toponimlar ko'pincha industrial jamiyatning rivojlanishi, ijtimoiy ziddiyatlar va insonning psixologik holatini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida qo'llaniladi. Bu holat shahar madaniyati va realistlik tasvir tamoyillarining ustuvorligini ko'rsatadi. O'zbek adabiyotida esa toponimlar asosan vatan tushunchasi, milliy qadriyatlar, ma'naviy meros va tarixiy xotira bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Bunday toponimlar milliy o'zlikni anglash, tarixiy davomiylik va madaniy birlikni ifodalashda muhim o'rin tutadi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, toponimlar har ikki adabiy tizimda ham oddiy geografik nom sifatida emas, balki milliy dunyoqarash, madaniy xotira va estetik tafakkurni ifodalovchi muhim lingvomadaniy birlik sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wilhelm von Humboldt. Language and Philosophy of Culture. Moscow: Progress Publishers, 1985. - 451 p.
2. Edward Sapir. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. - 258 p.
3. Anna Wierzbicka. Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford: Oxford University Press, 1997. - 317 p.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. Toshkent: Universitet, 2000. - 600 b.
5. Charles Dickens. Oliver Twist. London: Penguin Classics, 2003. - 489 p.
6. Emily Brontë. Wuthering Heights. London: Wordsworth Classics, 2000. - 276 p.
7. J. R. R. Tolkien. The Lord of the Rings. Boston: Houghton Mifflin, 1994. - 1178 p.
8. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018. - 320 b.
9. Oybek. Tanlangan asarlar. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 1985. - 540 b.